

संतांचे विचार आणि आचारधर्म

प्रा. डॉ. भाऊसाहेब माणिकराव मुळे

कला,वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, बुऱ्हाणनगर, अहमदनगर

प्रास्ताविक:-

महाराष्ट्र ही संतांची भूमी आहे मध्ययुगीन कालखंडात महाराष्ट्रात विविध प्रकारचे भक्ती संप्रदाय निर्माण झाले. त्यात संतांचे योगदान अमूल्य आहे अंधश्रद्धेवर प्रहार करून समाजाला सन्मार्गाला लावून सामाजिक कशात आहे हे संतांनी सांगितले त्यासाठी विविध ग्रंथरचना केली. म्हणजेच मध्ययुगीन वाङ्मयाचा मुख्य भर हा परमार्थिक विचारावर होता इसवी सन 13 व्या शतकाच्या अगोदर आणि नंतरही अनेक संप्रदाय निर्माण झाले. त्या-त्या संप्रदायाचे विशिष्ट तत्वज्ञान अवतरले. त्यातूनच विविध ग्रंथांची निर्मिती झाली मराठी भाषेतील ही ग्रंथ निर्मिती म्हणजे भक्ती संप्रदायाची फार मोठी प्रतिष्ठा झाली. यासाठी मराठी संतांचा त्यांच्या वाङ्मयाचा महाराष्ट्राच्या संस्कृतीवर, भाषेवर, लेखनावर, धर्मजीवनावर, आचारावर सर्वत्र प्रभाव जाणवतो. यामागील तत्त्वचिंतन साधी सोपी भाषाशैली आध्यात्मिक जाणीव याची मूळ ओढ होय.

मध्ययुगीन कालखंडात महाराष्ट्रात विविध धर्म, पंथ व भक्तीपरंपरांचा उदय झाला. कारण या कालखंडातील समाज हा धार्मिक होता. विशिष्ट धार्मिक विचारसरणीच्या प्रवाहाचा स्वीकार करून त्यानुसार आचरण करून एक विशिष्ट व्यक्तींचा गट तयार झाला. पुढे त्यांचे रूपांतर धर्म, पंथ व संप्रदायात झाले वेद प्रमाण मानून वेदातील अद्वैती तत्वज्ञान मांडण्याचा प्रयत्नही काही संप्रदायातील संतांनी केला तर काही संप्रदायांनी वैदिक मताचे खंडन करून द्वैतवादी विचारसरणी मांडण्याचा प्रयत्न केला.

संप्रदाय कोणताही असो त्या संप्रदायातील तत्वज्ञान आचारधर्म व त्या संप्रदायाची शिकवण आणि त्या संप्रदायाची वाङ्मय परंपरा समाजाला समजून सांगण्याचे काम त्या त्या संप्रदायातील संतांनी केलेले आहे. केवळ तत्वज्ञानाची मांडणी करून वाङ्मय निर्मिती करण्याचे काम या संतांनी केले नाही तर या संप्रदायातील तत्वही सोपे करून सांगितले संप्रदायाच्या आरंभी कोणत्याही प्रवर्तकास प्रवर्तन करित असताना सांप्रदायिक विचार लोकांना पटवून द्यावा लागतो. स्वतःच्या परमार्थिक अनुभवांवरून सामाजिक हित कशात आहे. हे प्रवर्तकास स्वतः समाजात फिरून सांगावे लागते संप्रदाय प्रचारासाठी व उपदेशाची परंपरा टिकविण्यासाठी काही उत्तराधिकाऱ्यांची निर्मिती करावी लागते. मगच विशिष्ट संप्रदायाचा प्रचार होतो आणि संत परंपरा निर्माण होतात.

मध्ययुगीन कालखंडात निर्माण झालेल्या द्वैती आणि अद्वैती संप्रदायाच्या संत परंपरा याप्रमाणेच निर्माण झालेल्या दिसतात. नाथ संप्रदाय, महानुभव संप्रदाय, वारकरी संप्रदाय, दत्त संप्रदाय चैतन्य संप्रदाय, समर्थ संप्रदाय हे सर्व संप्रदाय मध्ययुगीन कालखंडात निर्माण झालेले आहेत. या सर्व संप्रदायातील संतांनी आपले विचार आणि आचार लोकांपर्यंत पोहोचवण्याचा प्रयत्न आपल्या करणी आणि कथनीतून केला आहे. या सर्व संप्रदायाचे व त्यातील संतांचे उपकार महाराष्ट्रीयन

संतांचे विचार आणि आचारधर्म

प्रा. डॉ. भाऊसाहेब माणिकराव मुळे

समाजावर खूप मोठे आहेत. या संप्रदायातील प्रत्येकी एक संतांचे विचार आणि त्यांनी सांगितलेले आचारधर्म यांचा विचार प्रस्तुत ठिकाणी करणे योग्य वाटते.

श्रीगोरक्षनाथ :-

श्रीगोरक्षनाथ हे नाथ संप्रदायातील एक सिद्ध संत होत. गोरक्षनाथांनी आपले गुरु मच्छिंद्रनाथ यांच्याकडून गुरु दिक्षा घेऊन संपूर्ण भारत भ्रमण करून या संप्रदायाचा आचार व विचार लोकांपर्यंत पोहोचविला. या संप्रदायाच्या तत्त्वाचा सोपेपणा समाजाच्या गळी उतरविला. योग मार्गाला आलेले क्लिष्ट रूप आणि साधनांची काठीप्यता गोरक्षनाथांनी कमी केली. त्यात सोपेपणाला आणला. नवव्या शतकात उदयास आलेल्या हा संप्रदाय तीन चार शतकापर्यंत उत्कर्ष पावला. पुढे मात्र तो भक्ती प्रवाहात एकरूप झाला मात्र त्याचे श्रेय गोरक्षनाथांना द्यावे लागेल. स्पृशास्पृशे वर्चस्व असलेल्या सामाजिक परिस्थितीत आपल्या तत्त्वज्ञानाच्या आधारे या संप्रदायाने कैवल्य मुक्तीचे द्वार स्त्रीशूद्राधिकांस खुले केले. यात गोरक्षनाथांचे योगदान खूप मोठे आहे.

मध्ययुगीन कालखंडात पारमार्थिक साधनेचे जे युग निर्माण झाले त्याचे प्रतिनिधित्व करणारा हा संप्रदाय आहे. या कालखंडात योगाला जे विकृत वळण प्राप्त झाले होते त्या विकृतीचा समूळ उच्छेद करण्याचे काम गोरक्षनाथांनी नाथ संप्रदायाच्या माध्यमातून केले. हटयोगाचे प्रतिपादन करून त्यांनी त्यासाठी संयम आणि ब्रह्मचर्य यांची अनिवार्यता आपल्या चारित्र्याचा आदर्श ठेवून पटवून दिली. त्यांच्या कार्याबद्दल र.रा. गोसावी म्हणतात " वर्णाश्रम रुढी, कर्मठपणा, तीर्थयात्रा इत्यादी आचारांना नाथ संप्रदायाने कडवा विरोध केला. गुरुकृपेच्या आसनावर परमतत्त्वाच्या अनुभूतीची अद्वयानंद वैभवाची प्रतिष्ठापना केली. आपल्या अमृतमय वाणीतून कथनी आणि करणीने यांच्यात सुसंवाद राखण्यावर गोरक्षनाथांनी विशेष भर दिला. त्यामुळे नाथ संप्रदाय हा केवळ वाणीचा विषय न राहता प्रत्यक्ष आचरणात उक्ती आणि कृती यांचा समन्वय साधून परमानंद वैभव प्राप्त करून देणारा मार्ग म्हणून लोकादरास प्राप्त झाला." गोरक्षनाथांनी वर्ण आश्रमाची चौकट मोडून रुढी कर्मठपणा व तीर्थयात्रा यांना फाटा देऊन समाजाला आचारधर्माची शिकवण शिकवण दिली.

गोरक्षनाथांनी या संप्रदायाच्या माध्यमातून अद्वैतत्वज्ञान सांगितले "तत्त्वज्ञानाच्या दृष्टीने द्वैत आणि अद्वैत याविषयी विविध मते निर्माण होऊन विविध स्तर पडले होते. गोरक्षनाथांनी आपल्या समन्वयदृष्टीने आपले शांभवाद्वैती तथा ईश्वराद्वैती तत्त्वज्ञान निरूपिले. आणि मता मताच्या गलबल्यातून परमार्थिकांना बाहेर काढले." म्हणजेच द्वैती तत्त्वज्ञान आणि अद्वैती तत्त्वज्ञान याविषयी समाजाचे वेगवेगळे मतप्रवाह निर्माण होऊन गट तट पडले होते. त्या सर्वांना ईश्वरा द्वैती तत्त्वज्ञान सांगून दोहों मध्ये समन्वय घडवून आणला याबरोबरच वर्णाश्रम धर्म आणि त्यातील विद्वेष मिटवला. परंतु त्याही पलीकडे जाऊन हिंदू आणि मुसलमान असा भेदभाव न मानता नाथपंथाच्या विशुद्ध अशा भूमिकेशी समरस होणाऱ्या मुसलमानांना आपल्या पंथात समाविष्ट समाविष्ट करून घेतले.

एकूणच, गोरक्षनाथांनी आपल्या विचार वाणीतून आणि आचरणातून द्वैता द्वैताचा संभ्रम दूर केला आणि योगाला व्यवस्थित रूप दिले व धर्माधर्मातील विद्वेष मिटवून समानतेची शिकवण दिली.

संतांचे विचार आणि आचारधर्म

प्रा. डॉ. भाऊसाहेब माणिकराव मुळे

श्रीचक्रधर स्वामी:-

श्रीचक्रधर स्वामी हे महानुभाव पंथातील आद्य प्रवर्तक होत. महानुभव पंथाचा उगम श्रीगोविंद प्रभूंपासून झाला असून त्या संप्रदायाचा प्रचार मात्र चक्रधरांनी केला या संप्रदायाच्या तत्त्वज्ञानाची उभारणी ही द्वाैताधीष्टीत असून आचारधर्म हा मानव कल्याणकारी आहे. मराठी भाषेचा पुरस्कार करणाऱ्या या पंथाने समाजात जाऊन आपल्या पंथाचा प्रचार प्रसार केला आहे. यात चक्रधरांचे योगदान खूप मोठे आहे. हा पंथ प्रामुख्याने मुमुक्षुकांचा अथवा साधकांचा पंथ आहे. त्यामुळे या पंथातील शिष्यांसाठी नियम आणि आचारधर्म याविषयीच्या कल्पना अत्यंत कडक आहेत. संन्यस्थ व गृहस्थ असे शिष्यांचे दोन वर्ग या पंथात केलेले आहेत याबाबत चक्रधरांनी संन्याशासाठी काही नियम दिलेले आहेत."संन्याशाने नित्य भ्रमंती करावी, भिक्षाभोजन करावे, एकांतावास करून परमेश्वराचे नामस्मरण करावे. साधकाने सर्वसंग परित्याग करून एकांता वास सेवावा स्त्री दर्शन तर वर्ज्यच." 'चित्रीची' स्त्री न पहावी असे वैराग्य असावे संन्याशा विषयीचे असे कडक नियम या पंथात चक्रधरांनी घालून दिले आहे.

चक्रधरांनी जसा संन्याशाच्या वर्तूनीबाबत आचारधर्म सांगितला आहे. तसा भिक्षा मागण्याबाबतही काही नियम सांगितले आहेत "भिक्षा मागताना घर निवडू नये, भिक्षेच्या अशेने ओळखीच्या घरी जाऊ नये, भिक्षेचे अन्नग्रहण करताना त्याची चव घेऊ नये नावडत नावडतसेवीजे" भिक्षेच्या या कडक नियमांचे संन्याशाकडून पालन व्हावे म्हणून ते खाताना त्याची चव घेऊ नये व मिष्टान्न मिळेल म्हणून तोरण लावलेल्या ओळखीच्या घरी जाऊ नये अशी आचारसंहिता भिक्षेबाबत चक्रधरांनी सांगितली आहे.

संन्याशाबाबत जसा आचारधर्म सांगितला तसा गृहस्थाबाबतही सांगितला आहे "गृहस्थी गृहस्थाने शारीरिक कष्ट व मानसिक दुःख यात काळ कंठणे जरूर आहे ईश्वराची प्राप्ती करून घेण्यासाठी ईश्वर सानिध्यात जीवाने अखंड आनंद उपभोगीत चिरकाल राहणे. वरील बोधास अनुसरून पंथातील आचारधर्माची आखणी आहे गृहस्थाश्रमात राहून चक्रधरांचे अनुयायीत्व मान्य करणाऱ्या महानुभावांनी योग्य पालन केल्यास ते मुक्त होत नाहीत मात्र त्यांना स्वर्गप्राप्ती होते" गृहस्थाबाबतही चक्रधरांनी आचारधर्म सांगितला आहे ईश्वर नामस्मरण व गृहस्थाश्रमाचे पालन केल्यास त्यांच्या नियमाप्रमाणे त्यास मोक्ष जरी मिळाला नाही तरी त्यांना स्वर्गप्राप्ती होते हा आचारधर्म ते सांगतात. एकूणच, चक्रधरांनी या पंथातील लोकांना अतिशय कडक व शिस्तबद्ध अनुकरणीय अशी आचारसंहिता सांगितली आहे.

संत ज्ञानेश्वर:-

इसवी सन तेराव्या शतकाच्या उत्तरार्धात जन्म झालेल्या संत ज्ञानेश्वरांनी वारकरी संप्रदायास एक उच्च विचारांच्या अधिष्ठान प्राप्त करून दिले आहे. आपल्या अमृतमय वाणीतून सर्व समाज मोहून टाकला आहे. हरीपाठाचे अभंग, अमृतअनुभव ज्ञानेश्वरी, आदी रचनांमधून संत ज्ञानेश्वरांचे विचारधन प्रगट आहे. महाराष्ट्रातील प्रत्येक वारकऱ्यांच्या घरोघरी ज्ञानेश्वरीचे वाचन चालते. ज्ञानेश्वरांनी गीतेतील तत्त्वज्ञान प्राकृतात आणले. कर्मयोग संन्यायोग, भक्तियोग, आदी विचारांचे हे

संतांचे विचार आणि आचारधर्म

प्रा. डॉ. भाऊसाहेब माणिकराव मुळे

संस्कृत संस्कृतात बांधले गेलेले तत्त्वज्ञान त्यांनी ज्ञानेश्वरीच्या रूपाने सर्वसामान्यांना खुले करून दिले. गुरुकृपेशिवाय आपण काहीच करू शकत नाही हे त्यांनी पदोपदी सांगितले. गुरु विषयीचा नितांत आदर व त्यांच्या विषयीचा विनय भाव ठाई ठाई प्रकट झाला आहे."मज हृदयी सदगुरु। तेणे तारिला हा संसार पुरु। म्हणूनही विशेष अत्यादारू । विवेकावरी॥" माझ्या हृदयामध्ये सदगुरु आहेत त्यांच्यामुळेच हा संसार नावाचा महासागर मी तरून गेलो आहे. की ज्यामुळे माझ्या ठिकाणचे विवेकादी विचार जागृत आहेत म्हणून त्यांच्याविषयी मला आत्यादर आहे.

"म्हणोनी साधका तू माऊली। पिके सारस्वत तुझ्या पाउली। या कारणे मी साऊली। न संडी तुझी॥" असे गुरु चरण न सोडण्याचे श्रद्धापूर्ण कारणही त्यांनी दिले आहे गुरुस त्यांनी 'चित्सूर्य' म्हटले आहे. गुरुकृपेमुळे काहीही अशक्य नाही असा विश्वास ते देतात"आधीची देखणी दिठी।वरी सूर्य पुरवि पाठी। न दिसे ऐसी गोठी। के ही आहे ।" या ओवीतून ते व्यक्त करतात म्हणजे श्री गुरु पाठीशी असल्यास साधाकाला काहीच अशक्य नाही. असा विश्वास ते व्यक्त करतात."जयाचेनि आठवे शब्दसृष्टी अंगवे सारस्वत आगवे जीव्देशी ये ।" इतके त्यांना गुरुकृपेचे महत्त्व वाटते. गुरुस कधी चित्तचकोरचंद्र, तर कधी कल्पवृक्ष, असे संबोधले आहे. ज्ञानेश्वरीतल्या अनेक अध्यायात श्रोतृवंदना सोबतच गुरुवंदन आणि त्यांच्या विषयीचा कृतज्ञता भाव प्रकट झाला आहे.

ज्ञानदेवांचे विचार तत्कालीन परिस्थितीच्या दृष्टीने फार महत्त्वाचे व उपयुक्त आहेत. या विचारांच्या आधारानेच धर्म नीतीसंबंधीचा कल्पनांत त्यांनी बदल घडवून आणला आहे."गृहस्थाश्रमू न सांडीता। कर्म रेखान ओलांडता॥" भक्ती मार्ग आचारता येतो. असे ज्ञानेश्वरांनी समाजाला सांगितले. त्यामुळे समाजापुढे काही आदर्श ठेवून ज्ञानदेवांना सामाजिक नीती शिकविता आली.

माणसाचे मोठेपण सामाजिक प्रतिष्ठेवर किंवा जातीवर अवलंबून नसून त्यांच्या व्यक्तिगत चारित्र्यावर उभे असते. ज्ञानाचे प्रतिष्ठेचे श्रेष्ठ कनिष्ठत्वाचे गंड मोडून प्रतिष्ठेच्या विकृत कल्पना बाजूस सारून ज्ञानदेवांनी समाजास नीतीची शिकवण दिली. श्रेष्ठ कनिष्ठत्व भाव हा केवळ जन्मावर नसून तो कर्मावर असावा हा विचार ते देतात.

गुरु आचारांसोबत पंढरपूर हे ज्ञानदेवांनी माहेर मंनले आहे. त्याविषयी विचार व्यक्त करताना माऊली म्हणतात "माझ्या जीवीची आवडी पंढरपुरा नेईन गुडी । पांडुरंगी मन रंगले गोविंदाचे गुणी वेधले ।जागृती स्वप्न सुषुप्ती नाटवे पाहता। रूप आनंदमणी साठवे। बाप रखमादेवीवरू सगुण निर्गुण रूप ।विटेवरी दावील खून ॥ ज्ञानेश्वर हे श्रेष्ठ योगी व ज्ञानी होते. पण आपला योग व ज्ञान विसरून वारीच्या भक्ती प्रेम सुखात तन्मय झाले. हे त्यांनी केवळ इतर लोकांस धडा घालून देण्यास सांगितले. आणि भक्तीचा एक आदर्श डोळ्यासमोर ठेवला.

एकूणच, संत ज्ञानेश्वर हे एक योगी विद्वान संत होते मात्र जनसामान्यांच्या कळवळ्या पोटी पांडित्य सारून त्यांनी लोक उपयोगी रचना करून आपला विचार व आपल्या आचरणातून भक्ती ज्ञान गुरु विषयी आचारधर्म पंढरी महात्म्य व तत्संबंधी आचारधर्म सांगितला आहे

संत नामदेव :- वारकरी संप्रदायात कीर्तन परंपरेचा पाया घालणारे संत म्हणजे नामदेव महाराज होय. सगुण भक्तीत रममान होऊन समाजाला मानवतेची व एकात्मतेची शिकवण देणारे संत म्हणून

संतांचे विचार आणि आचारधर्म

प्रा. डॉ. भाऊसाहेब माणिकराव मुळे

नामदेव महाराज यांच्याकडे पहिले जाते. भागवत धर्माची पताका पंढरपूर पासून ते पंजाब पर्यंत नेणाऱ्या संत नामदेवांचे व्यक्तिमत्व भावभक्ती वेडे होते. आपल्या अभंग वाणीने त्यांनी भाविक वाचकांशी संवाद साधला आहे. संत नामदेवांना गुरुपदेश झाल्यानंतर त्यांच्या अभंग वाणीतून गुरुवर्णन येताना दिसते. पंढरीचा पांडुरंग, पंढरी महात्म्य, गुरु वर्णन, संसारिकांना उपदेश आदी विषय त्यांनी आपल्या अभंगातून हाताळले आहेत. वारकऱ्यांना आपल्या अभंग वाणीतून त्यांनी काही आचारसंहिता शिकविली आहे. "पंढरीचा वास चंद्रभागे स्नानाआणिक दर्शन विठोबाचो" प्रत्येकाने आचरण कसे करावे हा सहज सोपाविचार त्यांनी आपल्या अभंगातून सांगितला आहे.

योगादी विधींना महत्त्व न देता सहज परमार्थ कसा करता येईल हे नामदेव महाराजांनी शिकविले. "ध्यानधारणा न लगे टाळी। विठो पहावा उघडे डोळी । विठो समाधीचे सुखा पाहता हरे तहानभूक" पंढरीच्या पांडुरंगाकडे पाहिले की उघड्या डोळ्यांनी समाधी लागते यासाठी ध्यानादी साधनांची गरज नाही असे नामदेव महाराज म्हणतात. याबरोबरच इतर तीर्थांला श्रमण्याची गरज नाही पंढरपूर हेच सर्व तीर्थांचे माहेर आहे. "अनंत तिर्थांचे माहेर । अनंत रूपांचे सार। अनंता अनंत अपार। तो हाकटीकर ठेवणे उभा।" सर्व देव हे पंढरीच्या पांडुरंगा मध्ये सामावले आहेत. म्हणूनच एकातच सर्व पहा असा विचार नामदेव महाराज देतात. प्रापांचिकालाही उपदेश देतात. "जळी बुडबुडे देखता देखता। क्षण न लागती दिसेनातीतैसा हा संसार पाहता पाहता।" पाण्यावरील बुडबुडे क्षणार्धात नष्ट होतात. तसा हा संसार आहे. त्यात लिप्त न होता त्याचे विश्वस्त होऊन राहा त्यासाठी पक्षांचाही दृष्टांत त्यांनी दिला आहे. ज्याप्रमाणे पक्षी अंगणात येतात, दाणे टिपतात आणि निघून जातात. त्याप्रमाणे प्रत्येकाने आपले कार्य करावे. असा विचार नामदेव महाराज सांगतात.

एकूणच, आपल्या काव्य निर्मितीच्या आणि कर्तृत्वाच्या द्वारे नामदेवांनी समाजाला मानवता, भूतदया शांती, सर्वानभूती, प्रेमभाव, संतभाव व संतमहात्म्य, आदर्श व्यक्ती आणि भक्ती यांची महती शिकविली आहे. समाजातील उचनिचता नष्ट करण्यासाठी प्रयत्न केले आहेत. जाती-धर्मातील तेढ नष्ट करून भक्ती या समान धाग्याने त्यांनी सर्व समाज गुंफण्याचा प्रयत्न केला आहे.

संत तुकाराम महाराज:-

भागवत धर्माच्या कलशस्थान होण्याचे भाग्य ज्यांना लाभले ते म्हणजे संत तुकाराम महाराज होय. त्यांची अभंग वाणी आजही सर्वसामान्यांच्या अंतःकरणात घर करून बसली आहे. सामान्यांसारखा संसार करून त्यातील दुःख भोगून आनंदाची प्राप्ती करून घेणारे संत म्हणजे तुकाराम महाराज होय त्यांची वाणी अत्यंत परखड आहे. सत्यासाठी बहुमताचा विचार न करता व कोणाचीही भीड न धरता अत्यंत परखडपणे त्यांनी आपले विचार मांडले आहेत. त्यांचे अनुभव व जीवनविषयक विचार आपलेच आहेत अशी जाणीव ते वाचताना सहजपणे कोणालाही होते. स्त्री शुद्धना भक्ती पंथात सामावून त्यांना उद्धाराचा मार्ग दाखविणारे संत म्हणजे तुकाराम महाराज होय.

त्यांची अभंगवाणी मेणाहून मऊ अस्त्री तरी प्रसंगी वज्राहून कठीण बनते. सामाजिक नितीपर अभंगातून परखडपणा आणि स्पष्टउक्तीही आढळते. यातूनच त्यांनी समाजाला विचार आणि आचार दिले. संसारिकांना आचार शिकविताना आणि त्याची आसारता सांगताना ते म्हणतात, "देह हे देवाचे

संतांचे विचार आणि आचारधर्म

प्रा. डॉ. भाऊसाहेब माणिकराव मुळे

धन कुबेराचे तित्थे मनुष्याचे काय असो" सारा संसार दुःखाची बांधवडी करणार आहे. या संसाराचा मोह धरणे म्हणजे टेकणाच्या बाजेवर शांत झोपेची अपेक्षा करण्याइतके व्यर्थ आहे. म्हणून प्रत्येकाने स्वहित कशात आहे याचा विचार करावा. तसेच संसार आणि त्यातला लौकिक कधीच राहता येत नाही कारण संसारिक हे दुर्तोंडी सावज आहे."ऐसा हा लौकिक कदा राखवेना । पतितपावना देवराया। संसार करीता म्हणती हा दोषी ।टाकिता आळशी पोटपोसा। आचार करीता म्हणती पसारा। न करी त्या नरा निंदिती ॥" समाजातील लोक दुर्तोंडी आहेत. प्रपंच करणाऱ्याला दोष देतात. आणि न करणाऱ्याला आळशी म्हणतात. यांच्यापासून सावध रहा असा विचार ते देतात. तुकाराम महाराजांच्या विचारांचा प्रमुख धागा हा भक्तीचा आहे. मात्र सकाम भक्ती आणि शूद्र देवतांचे पूजन यांचा त्यांनी कडाडून निषेध केला आहे."नव्हे जाखाई जोकाई । मायराणी येसाबाई ।बळीया माझा पंढरीरावा जो या देवांचाही देवो ॥" सर्वसामान्यांना आणि स्त्री शूद्रांनाभावसागर तरून जाण्यास भक्ती हा एकच सोपा उपाय आहे. मात्र त्यात सकामता नसावी.शूद्र देवतांमुळे केवळ अंधश्रद्धा पसरते. त्यात तुमचे हित नाही, तर तुमचे हित हे केवळ एका विठ्ठलाच्या भक्तीत आहे. त्याच्या नामसाधनेत आहे,"नामसंकीर्तन साधन पै सोपे ।जळतील पापे जनमान्तरीचे ॥" जास्त शारीरिक त्रास न करून घेता केवळ नामस्मरण करा म्हणजे तुमचा उद्धार होईल हा विचार तुकाराम महाराज आपल्या अभंगातून देतात

"ठाईच बैसोनि करा एक चित्त ।आवडी अनंत अळवावा। नलगे सायास जावे वनांतरा। सुखे तो घरा नारायण ।" परमार्थ प्राप्तीसाठी प्रपंच त्याग ही भूमिका तुकाराम महाराजांना कधीच मान्य नाही. कामात राम आहे परमार्थ हा सायासाने न करता सहज करा. त्यातच विठ्ठलाची प्राप्ती होते. अंधश्रद्धा निर्मूलनात मात्र त्यांनी समाजकंटकांवर आघात केल्या आहे."नवसे पुत्र होती। तरी का करणे लागे पती" यात अंगारे धुपारे करणाऱ्यांवर कडाडून टीका केली आहे तर केवळ तीर्थयात्रा करणाऱ्यांना तर "तिर्थी धोंडा पाणी देव रोकडा सज्जनी" सांगितले आहे. तीर्थात गेलात तर केवळ दगड आणि पाणीच आहे खरा देव मात्र संतांमध्ये आहे सज्जनांमध्ये आहे.हा विचार तुकाराम महाराज देतात भोवतालच्या ढोंगी संन्याशाला तर "दाऊनी वैराग्याच्या कळा भोगी विषयाचा सोहळा" अशा उपासात्मक शब्दात त्यांनी त्यांची हजेरी घेतली आहे. वाराणसीत मेल्यावर मोक्ष मिळतो या विचारांना तुकाराम महाराजांनी फाटा दिला आहे. ते म्हणतात,"मरण मुक्ती वाराणसी पितृऋण गया नाशी । उधार नाही पंढरीसी ।पायापाशी विठोबाच्या" विठ्ठलाच्या पायाजवळ उधारीचे काम नाही त्यांच्या चरणस्पर्शानेच सर्व मनोकामना पूर्ण होतात.

तुकाराम महाराजांनी सर्वसाधारणपणे नामस्मरण व भजनाला महत्त्व दिले आहे."तुका म्हणे एत भजन प्रमाणा काय थोरपण जाळावी ते ।" भक्ती प्रेम सुख साधण्याचा मार्ग भजनच आहे. विधीनिषदात्मक करणे, यज्ञयाग, देह दंडवतादीमार्ग चुकीचे असून सगुण रूपात भजनच साधकाचा उद्धार करील हा विचार तुकाराम महाराजांनी दिला आहे.

सारांश,

महाराष्ट्रातील संतांनी समाजाला अंतर्मुख करणारे विचार दिले. मध्ययुगात निर्माण झालेल्या विविध संप्रदायातील प्रमुख संतांनी भक्ती आणि नीतीच्या शिकवण की सोबतच उच्च विचाराचे

संतांचे विचार आणि आचारधर्म

प्रा. डॉ. भाऊसाहेब माणिकराव मुळे

अधिष्ठान समाजास प्राप्त करून दिले. या सोबतच जीव, जगत, आणि ईश्वर या विषयाचे स्वरूप समजून सांगितले या तिन्हींचे स्वरूप समजून घेतले की याच्या ज्ञानाने जीवाचे पारमार्थिक ध्येय लक्षात येते. आणि जीवाचे अंतिम ध्येय साफल्य होण्यासाठी जीवाने कसे वागावे आयुष्य क्रम कसा घालावा कोणत्या गोष्टी स्वीकाराव्यात कोणत्या टाळाव्यात कोणत्या गोष्टींच्या विकसनार्थ झटावे आपल्या दैनंदिन जीवनात खाणे, पिणे, बोलणे, चालणे, याबाबत कोणते निर्बंध पाळावेत इत्यादी बाबत सूक्ष्म अती सूक्ष्म विचार सकल संतांनी समाजास दिला. वर्णव्यवस्थेच्या विरोधासोबतच अंधश्रद्धा निर्मूलन विशेषत्वाने केले. समाजातील अनिष्ट रूढींवर प्रहार करून सर्व समाज एक भक्तीच्या धाग्याने गुंफून ठेवला. सर्वांना समानतेची व मानवतेची शिकवण दिली म्हणून संतांचे विचार आणि आचार त्रिकालतीत मानव कल्याणकारी आहेत यात शंकाच नाही.

संदर्भ ग्रंथ

१. पाच भक्ती संप्रदाय - डॉ र रा गोसावी , प्रतिमा प्रकाशन पुणे
२. वर्कर संप्रदाय उगम व विकास - भा पां. बहिरट, व्हीनस प्रकाशन पुणे
३. नाथ संप्रदायाचा इतिहास - रा चिं डेरे , पद्मगंधा प्रकाशन पुणे
४. नाथ संप्रदाय आणि ज्ञानेश्वर -डॉ कृ जा भिंगारकर पद्मगंधा प्रकाशन पुणे
५. पराचीन मराठी वाङ्मयाचा इतिहास -ल रा नासिराबादकर

संतांचे विचार आणि आचारधर्म

प्रा. डॉ. भाऊसाहेब माणिकराव मुळे

www.thesaarc.com